

NƏZRİN BAĞIROVA
Azərbaycan Dillər Universiteti
e-mail: naza.ahmet@mail.ru
+994102124232

İNGİLİS DİLİNDƏ NİTQ HİSSƏLƏRİ ARASINDA BAĞLAYICILARIN YERİ VƏ ONLARIN NÖVLƏRİ

Açar sözlər: nitq hissəsi, bağlayıcı, söz birləşmələri, cümlələr, mürəkkəb cümlələr

Key words: part of speech, conjunction, word combinations, sentences, complex sentences

Ключевые слова: часть речи, союз, словосочетания, предложения, сложные предложения.

Müasir dilçilikdə bağlayıcı ünsiyyət vasitələrinin müəyyənləşdirilməsi problemi çox mürəkkəb və aktual olaraq qalır. Bunu yoxlamaq üçün mürəkkəb cümlənin hissələrini birləşdirən vasitələri müəyyənləşdirərkən hansı terminlərdən istifadə olunduğunu sadalamaq kifayətdir. Bu terminlərdən biri bağlayıcıdır.

İngilis dilində bağlayıcı iki sözü, ayrı, müstəqil cümlələri və ya mürəkkəb cümlənin hissələrini birləşdirən funksional nitq hissəsidir. Bağlayıcılar öz formasını dəyişmir, cümlədə heç bir cümlə üzvü kimi çıxış etmir və özbaşına işlənmir. İngilis dilindəki bağlayıcılar ona görə fərqlənir ki, onlar bağlanan sözlərin heç bir qrammatik xüsusiyyətlərindən asılı deyillər, özləri dəyişmir və qrammatik kateqoriyalara malik deyillər.

Bağlayıcı sözlər, söz birləşmələri və cümlələri birləşdirmək üçün istifadə olunan sözdür. Bağlayıcılar çoxlu sözləri və daha böyük ifadələri birləşdirməyə, mürəkkəb cümlələr qurmağa imkan verir, nitqinizi daha maraqlı və inandırıcı edir. Cümlədəki bağlayıcı bir neçə funksiyaları yerinə yetirə bilər:

1. İki sözü birləşdirir - */She is clever but shy/. (O, ağıllıdır, lakin utancaqdır).*

2. İki cümləni birləşdirir (mürəkkəb cümlənin hissələri) - */She dropped the bowl and it shattered into pieces/. (O, fincanı yerə atdı və o, parçalara ayrıldı).*

3. Mürəkkəb cümlənin hissələrini birləşdirir - */She went for a run, although we told her not to/. (Biz ona qaçmamağı tövsiyə etsək də, o, qaçmağa getdi).*

Mürəkkəb cümlələrdə bağlayıcı həm bütün cümlənin ortasında, həm də əvvəlində ola bilər. Bağlayıcıyı nitq hissəsi kimi təyin edərkən bəzi dilçilər qoşma ilə digər nitq hissəsi - söz arasında aydın sərhəd çəkməkdə çətinlik çəkirlər. Tabeədi bağlayıcı ötürülən münasibətlərin xüsusiyyətlərində sözünü ilə oxşarlıqlar aşkar edir. Birincinin istifadə dairəsi əsasən mürəkkəb cümlə olsa da, bəzən mümkünsə, istisna olaraq, ayrı-ayrı sözləri və ya söz birləşmələrini birləşdirən tabeli bağlayıcı

birləşmələr də yaranır. Bir qayda olaraq, bu rolu yalnız sözləri və ya əlaqələndirici bağlar yerinə yetirir. Bundan əlavə, asılı predikativ vahidlər əsasən bağlayıcı və ya bağlayıcı sözlərlə sözlərinin iştirakı olmadan təqdim edilsə də, predikativ vahidlərlə sözlərindən istifadə halları istisna edilmir.

Sözləri hadisələr arasında münasibətləri, bağlayıcılar isə onlar arasındakı əlaqəni bildirir. B.A. İliş qeyd edir ki, bu iki anlayışı - əlaqə və münasibətləri fərqləndirmək çətindir [6, s. 90]. Məsələn, qoca ilə oğlu, qoca oğlu ilə ifadələri az-çox sinonim olub bəzi hallarda sözləri ilə bağlayıcının eyni məna daşıya biləcəyini göstərir. Sözlərini əlaqələndirici və tabeli bağlayıcılarla müqayisə etdikdə, bəzi sözlərinin bəzi tabe bağlayıcılara mənaca çox yaxın olduğunu /*during his illness* = *when he was sick*/ - (*xəstəliyi zamanı* = *xəstə olduğu zaman*), bəzən isə tamamilə eyni olduğunu (məsələn, *before*, *after*, *since* -*əvvəllər*, *sonra*, *bəri*, isimlərin qarşısında duran və tabeliyindəki cümlələrdən /*before*, *after*, *since*/ -*əvvəl*, *sonra*, *bəri*) bağlayıcılar) görürük. Belə çıxır ki, məna baxımından sözləri ilə bağlayıcı arasındakı fərqi müəyyən etmək çətindir və morfoloji cəhətdən dəyişmir; və yeganə əhəmiyyətli fərqləndirici xüsusiyyət onların cümlədəki sintaktik roludur. Fərqli sintaktik funksiya hələ sözləri və bağlayıcının müxtəlif nitq hissələri hesab edilməsi üçün əsas deyil. İliş onları müxtəlif yarımşiniflərlə bir sinifdə birləşdirməyi təklif edir [6, s. 94].

Fransız alimi L.Tenyer sözləri və bağlayıcıların təsnifatının öz variantını təklif edir [12, s. 108]. Sözləri (tərcümələr, birinci dərəcə) və tabeli bağlayıcılar (tərcümələr, ikinci dərəcə) bir alt sinfi, əlaqələndirici bağlayıcılar isə sözləri və bağlayıcıları birləşdirən bir böyük sinfin başqa bir alt sinfini təmsil edir.

Bu işdə biz sözlər, söz birləşmələri və cümlələr arasında əlaqənin yarandığı nitq hissəsini nəzərdə tutan *bağlayıcı* terminindən istifadə edirik. Bağlayıcı bir əlaqə yaradaraq, eyni zamanda keyfiyyət funksiyasını yerinə yetirir: müxtəlif dərəcədə spesifikliklə bağlı cümlələrlə onların üzvləri arasında əlaqəni ifadə edir. Beləliklə, bağlayıcılar birləşdirici, bölücü, mənfi, izahedici, müvəqqəti, şərti, güzəştli, hədəf və s. kimi münasibətlər növlərini formalaşdırır. Öyrəndiyimiz birliklərin ümumi mənası adətən səbəb-nəticə kimi müəyyən edilir. Bu arada, müxtəlif müəlliflər birləşmələr üçün fərqli adlardan istifadə edirlər, /*because*, *as*, *since* and *for*/ (*-çünki*, *kimi*, *bəri* və *üçün*). Belə ki, əcnəbi qrammatiklərin terminologiyasında, *because*, *as* və *since* bağlayıcıları səbəb müddəalarını təqdim etdikləri üçün səbəb bağlayıcıları adlanır [11, s. 89].

Ənənəvi olaraq bağlayıcı ingilis dilində səkkiz nitq hissəsindən biridir. Cümlənin həmcins üzvləri, söz birləşmələri və mürəkkəb cümlənin tərəfləri arasında sintaktik, qrammatik, habelə məntiqi əlaqə yaratmaqda bağlayıcılar xüsusi yer tutur. Lakin bağlayıcılar da başqa köməkçi nitq hissələri kimi ayrılıqda lüğəti mənaya malik olmadığından söz yaradıcılığında iştirak edə bilmir, başqa nitq hissəsinə çevrilmir.

Bağlayıcılar köməkçi nitq hissələri kimi morfolojiyada öyrənilir. Lakin onların daşdığı sintaktik vəzifələrdən, adətən, sintaksisdə də danışılır. Bundan başqa, bəzən əvəzliliklərin sintaktik rolundan danışılarkən də bağlayıcılardan bəhs olunur. Əvəzliliklərin bağlayıcı vəzifəsində çıxış etməsi fikri dilçilikdə geniş yayılmışdır.

Bağlayıcı nitqin digər hissələrini mənə və ya nitq baxımından təsnif edilməklə əlaqələndirən ayrılmaz nitq hissəsi kimi müəyyən edilir. Bağlayıcılar müxtəlif etiketlər altında tədqiq edilmiş və zamanla İngilis/Dilçilik sahəsində müxtəlif alimlərin diqqətini çəkmişdir: M.A.K.Həlidey onlara birlik yaradan dil vasitələri kimi yanaşır[10, s. 78], digərləri isə onları açıq şəkildə qeyd olunan semantik əlaqə kimi təsvir edir.

Yuxarıda qeyd olunan alimlərdən başqa, digərləri ümumiyyətlə bağlayıcıları iki sözü, ifadəni, cümləni və ya cümləni nitqdə və ya dildə birləşdirən bağlayıcılar kimi təsvir edirlər. Bu məqsədlə G.Leech və J.Svartvik qeyd edir ki, müddətlər və ya söz birləşmələri bağlayıcılar vasitəsilə bir-biri ilə əlaqələndirilə yəni, koordinasiya edilə bilər[9, s.121]. Onlar daha sonra bildirlər ki, birləşmə və ya koordinasiya eyni söz sinfindən olan iki sözü də əlaqələndirə bilər. Bağlayıcılar hər hansı iki və ya daha çox cümləni birləşdirərək başqa bir koordinat cümləsi yaratmaq funksiyasını yerinə yetirir. Eyni nöqtəyi-nəzərdən bağlayıcıları söz və ya söz qruplarını birləşdirdiyini qeyd edirlər. Deməli, bir bağ iki söz, ifadə və ya cümlə arasında dayanır və onları əlaqələndirir.

Bundan əlavə, V.M.Baskervil və J.V.Sevel qeyd edirlər ki, zərflərdən fərqli olaraq, bağlayıcılar dəyişmir, ancaq yalnız əlaqə məqsədi daşıyır[5,s.98]. Bağlayıcı mənə və ya əlaqələri təsnif edərək, əhəmiyyət kəsb edən digər nitq hissələrini əlaqələndirən ayrılmaz bir nitq hissəsidir. Lakin yuxarıda qeyd olunan qrammatikalarda *səbəb və təməl* anlayışları arasında aydın fərq yoxdur. Mövcud linqvistik ədəbiyyatda da: səbəb bağlayıcısı [Kurme 1931], izahlı bağlayıcı [Miller 1968], səbəbli-ardıcıl bağlayıcı [Kaushanskaya 1967], bağlayıcı təməl (səbəb bağlayıcısı) kimi ifadələrə rast gəlmək olur. Bütün bunlar tədqiq olunan qoşmaların ümumi mənasını belə müəyyən etməyin çətinliyinə işarə edir.

Bağlayıcıların funksiyalarına görə onları iki böyük qrupa bölmək olar: tabesiz və tabeli. İngilis dilində tabesizlik bildirən bağlayıcılar cümlənin qrammatik cəhətdən bərabər hissələrini, yəni iki sözü, iki müstəqil cümləni birləşdirmək üçün istifadə olunur[1,s. 106]. İngilis dilində yeddi belə bağlayıcı vardır: /and/, /but/, /or//, /nor/, /for/, /yet/, /so/.

/The boy saw the dog and was afraid/ (Oğlan iti gördü və qorxdı).

/I called her but she didn't answer/. (Mən onu çağırıdım, lakin o cavab vermədi). Bağlayıcılar təklif olunan maddəyə əlavə edilməklə struktur olaraq əlaqələndirmək üçün fəaliyyət göstərir və və, həmçinin, əlavə olaraq, və s. ilə işarələnir. Əlavə birləşmələr təklif olunan elementi inkar etmək üçün də fəaliyyət göstərə bilər və *nor, and ... no, neither- nə və ... yox, nə* ilə işarələnir.

İngilis dilində tabelilik əlaqəsi bildirən bağlayıcılar cümlənin iki hissəsini birləşdirmək üçün istifadə olunur: baş və tabe cümlələr. İngilis dilində daha çox tabelilik əlaqəsi bildirən bağlayıcılar vardır[2, s.119].

Tabelilik əlaqəli birləşmələrə nümunələr:

because - çünki; if - əgər
while - indiyə qədər;

that- nə;

though – baxmayaraq ki;

in order to - üçün;

provide that - bir şərtlə ki.

/If I told you the secret, you would have to keep it/. (Sənə bir sirr desəm, onu saxlamalı olacaqsan.)

/They don't want to swim because it is too cold/. – (Onlar hava soyuq olduğu üçün üzmək istəmirlər).

Diqqət yetirmək lazımdır ki, tabelilik əlaqəsi bildirən bağlayıcı müstəqil ola bilməyən, ancaq baş cümlə ilə birlikdə istifadə olunan asılı cümlə ilə başlayır.

Məsələn, sadəcə */If I get to the store/-(Əgər mağazaya getsəm)* deyə bilmərik. Belə bir təklifin heç bir mənası yoxdur. Amma */I'll get a new skirt if I get to the store/ (Əgər mağazaya getsəm yeni yubka alacam)* desək, o zaman ifadə artıq mənə kəsb edər.

İstər ingilis, istərsə də rus dilində tabe və baş cümlələr təkcə bağlayıcılarla deyil, həm də bağlayıcı sözlərlə - nisbi əvəzliliklərlə də bağlana bilər.

Bunlara daxildir: “*who - kim, hansı*”, “*what - nə*”, “*whose - kimin / kimin / kimin*”, “*when- nə vaxt*”, “*which - (ki) hansı (şeylər və ya heyvanlar haqqında)*”, “*that- hansı, kim*”, “*where - harada*”, “*how - necə*”, “*why - niyə*”.

İngilis bağlayıcılarından fərqli olaraq, bağlayıcı sözlər mürəkkəb cümlənin hissələrini birləşdirməklə yanaşı, həm də tabeli cümlənin üzvləridir:

/I know the architect who has built this opera house//. –(Mən bu opera teatrını tikən memarı tanıyıram). (burada mübtəda “*who*” bağlayıcı sözüdür).

/We were not even explained what to do/-(Bizə nə edəcəyimizi belə izah etmədilər). (burada “*what*” bağlayıcı sözü əlavədir).

/I am sure Lisa will help you when she comes/-(Əminəm ki, Lisa gələndə sizə kömək edəcək). (burada “*when*” bağlayıcı sözü zamanın vəziyyətidir).

Deməli, bağlayıcı nitqin funksional hissəsidir ki, iki sözü, ifadəni və ya cümləni birləşdirir. Bu tərif digər nitq hissələrinin tərfi ilə üst-üstə düşə bilər, ona görə də hər bir dil üçün bağlayıcıyı nəyin təşkil etdiyi müəyyən edilməlidir.

Ümumiyyətlə, bağlayıcı dəyişməz qrammatik hissəcikdir və o, birləşdirdiyi elementlər arasında dayana da bilər, olmaya da bilər. Bağlayıcılar heç vaxt zərflər kimi cümlənin üzvü olmur. Həm də sözləri kimi heç bir konkret sözə istinad etmirlər, yalnız sözləri, ifadələri və cümlələri bir-biri ilə əlaqələndirirlər. Bağlayıcılar çox vaxt cümlənin əvvəlində və ya bir mürəkkəb cümlələrdə iki sadə cümlə arasında yerləşdirilir.

NƏZRİN BAĞIROVA

XÜLASƏ

İNGİLIS DİLİNDƏ NITQ HISSƏLƏRİ ARASINDA BAĞLAYICILARIN YERİ VƏ ONLARIN NÖVLƏRİ

Bu məqalə ingilis dilində nitq hissələri arasında bağlayıcıların yeri və onların növlərindən bəhs edir. Məqalədə deyilir ki, ingilis dilində bağlayıcı iki sözü, ayrı, müstəqil cümlələri və ya mürəkkəb cümlənin hissələrini birləşdirən funksional nitq hissəsidir. Bağlayıcılar köməkçi nitq hissələri kimi morfolojiyada öyrənilir. Lakin onların daşdığı sintaktik vəzifələrdən, adətən, sintaksisdə də danışılır. Məqalədə bağlayıcıların növləri- tabesizlik və tabelilik əlaqəsi bildirən bağlayıcılardan bəhs edilir. Tabesizlik əlaqəsi bildirən bağlayıcılar bərabər maddələrin sintaktik ekvivalent olması deməkdir. Məqalədə həmçinin deyilir ki, mürəkkəb cümlədə baş cümlə ilə tabe cümləni birləşdirmək üçün tabelilik əlaqəsi bildirən bağlayıcılardan istifadə olunur. Bağlayıcılar hər hansı iki və ya daha çox cümləni birləşdirərək başqa bir koordinat cümləsi yaratmaq funksiyasını yerinə yetirir. Eyni nöqtəyi-nəzərdən bağlayıcıları söz və ya söz qruplarını birləşdirdiyini qeyd edirlər. Deməli, bir bağ iki söz, ifadə və ya cümlə arasında dayanır və onları əlaqələndirir.

Bağlayıcı mənə və ya əlaqələri təsnif edərək, əhəmiyyət kəsb edən digər nitq hissələrini əlaqələndirən ayrılmaz bir nitq hissəsidir.

HAЗРИН БАГИРОВА

РЕЗЮМЕ

МЕСТО СОЮЗОВ МЕЖДУ ЧАСТЯМИ РЕЧИ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ И ИХ ТИПЫ

В данной статье рассматриваются место и виды союзов между частями речи в английском языке. В статье указано, что в английском языке союз – это функциональная часть речи, соединяющая два слова, отдельные самостоятельные предложения или части сложного предложения. Союзы изучаются в морфологии как вспомогательные части речи. Однако их синтаксические задачи обычно обсуждаются в синтаксисе. В статье говорится о видах союзов – союзов, выражающих подчинение и подчинение. Союзы, обозначающие подчинение, означают, что равные предметы синтаксически эквивалентны. В статье также указано, что в сложносочиненном предложении союзы используются для соединения главного предложения с придаточным.

Союзы объединяют любые два или более предложений в одно координационное предложение. С этой же точки зрения союзы соединяют слова или группы слов. Итак, союз стоит между двумя словами, словосочетаниями или предложениями и соединяет их. Союз – это

неотъемлемая часть речи, которая соединяет другие важные части речи, классифицируя значения или отношения.

NAZRIN BAGHIROVA

SUMMARY

THE PLACE OF CONJUNCTIONS BETWEEN PARTS OF SPEECH IN ENGLISH AND THEIR TYPES

This article discusses the place and types of conjunctions between parts of speech in English. The article states that in English, a conjunction is a functional part of speech that joins two words, separate, independent clauses, or parts of a complex sentence. Conjunctions are studied in morphology as auxiliary parts of speech. However, their syntactic tasks are usually discussed in syntax. The article talks about the types of conjunctions - conjunctions that express subordination and subordination. Conjunctions denoting subordination mean that equal items are syntactically equivalent. The article also states that in a compound sentence, conjunctions are used to connect the main clause with the subordinate clause.

Conjunctions combine any two or more sentences to form another coordinate sentence. From the same point of view, conjunctions connect words or groups of words. So, a conjunction stands between two words, phrases or sentences and connects them. A connective is an integral part of speech that connects other parts of speech of importance by classifying meaning or relationships.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Abdullayev Ə.Z. Köməkçi nitq hissələri. Bakı: ADU nəşriyyatı, 1958, 49 s.
2. Aslanov A.Ə. Ədat. Azərbaycan dilinin qrammatikası, I hissə, Morfologiya, Bakı: Azərb. SSR EA nəşriyyatı, 1960, s.289-305.
3. Axundov A. Ümumi dilçilik. Bakı: Şərq-Qərb, 2006, 280 s..
4. Hacıyev.E.İ., Müasir ingilis və Azərbaycan dillərində köməkçi nitq hissələrinin funksional-semantik xüsusiyyətləri. Bakı: Mütərcim, 2006, 272 s.
5. Baskervill, W. M. School grammar/ J. W. Sewell. – American Book Company, –1903. –349 p.
6. İlyish, B.A. History of the English Language. / B.A.İlyish. – Leningrad, – 1973. – 313 p.
7. Mahmudova, Ş. A. Comparative Grammar. Bakı. Elm və Təhsil. 2015. 245 s.
8. Kaushanskaya, V.L. A Grammar of the English language. / V.L.Kaushanskaya, R.L.Kovner, O.N.Kozhevnikova [etc.]. – L.: Prosvescheniye, – 1967. – 389 p.

9. Leech, G., & Svartvik, J. (1975). *A Communicative Grammar of English*. London: Longman, 492 p.
10. Halliday, M.A.K. *Introduction to Functional Grammar*. / M.A.K. – Canada: Milton Park, – 2013. Chapter 1. – 700 p.
11. Curme, G.O. *Syntax*. / G.O. Curme. – Boston – New York: D.C. Heath, – 1931. – 308 p. s.84
12. Теньер, Л. *Основы структурного синтаксиса*. / Л. Теньер. – М.: – 1988. – 656 с.

**Rəyçi: Şəfaqət Abdulla qızı Mahmudova, f.e.d, prof.
ADU- nun qrammatika kafedrası**